

HERMANN RÓBERT

Kollaboránsok a magyar történelemben – egy kényes téma elé

■ A nemzetek – főleg a „kis” nemzetek – többsége szívesen látja önmagát hősi pózban, amint viharral, vésszel dacolva, szilárdan őrökdi nehezen kivívott függetlenségén, vagy amint hősiiesen harcol annak eléréséért vagy visszaszerzéséért. Először a második világháború alatt jelent meg, majd 1945–1956 között több kiadást is megért Mód Aladár *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* című kötete, amely e szempontból tekintette át az 1526–1945 közötti magyar történelmet – olyan korban hirdetve az önálló Magyarország eszményét, amelyben az évtizedekre elveszett. Kosáry Domokos, az elmúlt évtizedek egyik legnagyobb formátumú történésze mondta egyszer ezzel kapcsolatban, hogy aki négyszáz évig harcol valamiért, ami elérhetetlen, az vagy nagyon kitartó, vagy bolond...

Ez a függetlenségi elbeszélésmód azonban nem a 20., hanem már a 19. századi magyar közgondolkodásban és történetírásban megjelent. Így lett függetlenségi harc az erdélyi fejedelmek 17. századi hadjárataiból, így lett Thököly Imre a magyar függetlenségi hagyomány kiemelkedő alakja, s így lett II. Rákóczi Ferenc szabadságharc a küzdelmek csúcspontja, a független magyar állam megvalósulásának rövid időszaka a Mohácstól az első világháború befejezéséig terjedő időszakban. De ez az értelmezés 1848–1849 megítélésére is rányomta a bélyegét: így lett belőle egyívű, már 1848. március 15-étől kezdve a Habsburg-monarchiától való elszakadásért folytatott küzdelem.

Holott egyetlen nemzet vagy állam története sem értelmezhető egyetlen modell alapján – vagyis, értelmezhető, de maga az értelmezés válik értelmetlenné vagy hamissá.

Magyarország 1526-ban elveszítette állami önállóságát. Szapolyai János magyar királlyá választása ugyan azt az illúziót keltette, hogy van lehetőség az önálló állami lét folytatására, ám e reményről csakhamar kiderült, hogy alaptalan. Nemcsak azért, mert I. Ferdinánd személyében Habsburg-uralkodó is került a magyar trónra, s a kialakuló polgárháborúban Szapolyai vereséget szenvedett. Trónviszályok folytak már az Árpád-kori Magyarországon vagy a 14–15. században is, elég, ha a Hunyadiak korára gondolunk. Idegen (nagy)hatalmak beavatkozása e küzdelmekbe szintén nem volt példátlan. Ám ezek mindig időleges jelenségek voltak, és sohasem jártak a Magyar Királyság idegen uralom alá kerülésével vagy tartós kettészakadásával; az ország sorsát befolyásoló döntések alapvetően Esztergomban, Székesfehérváron vagy Budán születtek, nem pedig Bécsben vagy Isztambulban.

1526 után ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Szapolyai nem tudta megvédeni a maga királyságát a másik trónkövetelőtől, s rákényszerült arra, hogy a magyar államiságot romba döntő I. Szulejmán szultántól kérjen fegyveres segítségét – I. Ferdinánd és utódai pedig nem voltak elég erősek ahhoz, hogy új országuk területét teljes egészében megóvják az oszmán hódítástól. A magyar politikai elitnek pedig választania kellett – először a két, magát egyaránt legitimnek mondó király, majd egy-

re inkább a két orientáció, Nyugat és Kelet, az alkotmányosságot és az önálló magyar államiséget koronként változó módon tiszteletben tartó, de vallásilag sokszor intoleráns Habsburg- és a vallásilag türelmes, de alapvetően az ország teljes elnyelésével fenyegető oszmán hatalom között.

Ezzel vette kezdetét az a korszak, amelyről Szekfű Gyula azt írta, hogy 1526-ig jellemünk alakította történelmünket, majd történelmünk a jellemünket. A legfőbb probléma mindig a legitimitás volt. Lehet-e törvényesen harcolni a törvényes király ellen (mert a Habsburg-uralkodókat II. József kivételével mind megkoronázták, s I. Ferenc József kivételével nem a formák felrúgásával, önkényuralmi módon kerültek trónra), akár egy az ország maradék önállóságára hosszú távon veszélyesebb nagyhatalom szövetségeseként vagy inkább vazallusaként?

Melyik államrész képviseli inkább a magyar állami folytonosságot – a török szultán kegyelméből létező, a magyar politikai elit által kormányzott Erdély vagy a Habsburgok birodalmába többé-kevésbé betagolt Magyar Királyság? A vallási és közjogi sérelmek indokolják-e az ország négy részre szakítását, mint ahogy ez Thököly Imre időszakában történt? Hazaárulók vagy kollaboránsok-e azok a magyar főurak és nemesek, akik II. Rákóczi Ferenc kurucjai ellen forogták a fegyverüket a törvényes király szolgálatában?

Kollaboráció-e királyi biztosságot vagy bármifajta állami hivatalt vállalni a magyar önállóság eltörlésére törekvő II. József, a „kalapos király” uralma alatt? Hogyan vélekedünk a magyar megyék megrendezésére és a kormánytöbbség megteremtésére az 1840-es évek második felében a magyar vármegyék élére állított főispáni helytartókról? Kollaboránsok-e azok a magyar tisztviselők, akik 1849-ben a Windisch-Grätz herceg által létrehozott ideiglenes közigazgatásban vállaltak szerepet – az 1848 előtti magyar államiség továbbéltetésének reményében? Kollaboránsok-e azok a tisztviselők, akik a Bach-korszak közép- és alsó szintű igazgatását működtették? Hol van a határ a hivatali szakmai tevékenység és az idegen hatalommal való együttműködés között?

Olyan kérdések ezek, amelyeket újra és újra fel kell tennünk – nem azért, hogy mentegessük vagy felmentsük elmúlt korok szereplőit, hanem hogy megismerjük és megértsük cselekedeteik motívumait – s hogy a múltat ne csupán történeti kuriózumok színes kaleidoszkópjának lássuk, hanem a jelenbe vezető út előzményének; hogy ne csak az egykori, vélelmezett vagy tényleges kollaboránsokról és szabadság-hősökről tudjunk meg többet, hanem önmagunkról is.

A *Korunk* jelen súlypontja ezt a kérdéskört próbálja meg bemutatni – a megértés és a folytatás reményében.